

НАУЧНО ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ

**„НАЧЕЛА ДОБРЕ ВЛАДАВИНЕ – НАЧЕЛО
ПРАВНЕ СИГУРНОСТИ И НАЧЕЛО
ПРАВИЧНОСТИ“**

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК - ПРОЈЕКАТ

Косовска Митровица
2018. године

НАУЧНО ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
*„Начела добре владавине – начело правне сигурности и начело
правичности“ за период 2016-2018. година*

Издавач:

Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској
Митровици

За издавача

Проф. др Владан Михајловић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Владимир Боранијашевић, руководиолац пројекта

Секретар пројекта

Проф. др Јелена Беловић

Уређивачки одбор:

Проф. др Владан Михајловић

Проф. др Марија Крвавац

Проф. др Олга Јовић Прлаиновић

Проф. др Дејан Мирковић

Доц. др Саша Атанасов

Технички уредник

Младен Годоровић

Дизајн корица

Кварк Краљево

Штампа

Кварк Краљево

Тираж:

50 примерака

ISBN 978-86-6083-055-7

**Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије**

Др Владан МИХАЈЛОВИЋ*

321.1

КОНТРОВЕРЗЕ ДРЖАВЕ И ЊЕНЕ ПРАКСЕ У ОСТВАРЕЊУ НАЈБОЉЕГ ОБЛИКА И НАЧЕЛА ВЛАДАВИНЕ

Апстракт: Живимо у времену истрошених политичких идеја и у оквиру једног (демократског) модела државе и владавине који се велича више него што то заслужује. Демократија је требала да буде остварење правичне владавине за све људе, да их учини једнаким и задовољним али у томе није успела. У њој има много дволичности, недемократије и демагогије са којом се вешто сакривају њени недостаци а преувеличавају њене вредности и успеси које није постигла. Наша савремена епоха не нуди алтернативу демократији, не отвара врата за озбиљну критику, преиспитивање па и њену замену напреднијим обликом владавине. Демократска владавина заостаје за индустријским, техничким, културним и осталим достигнућима које је постигла наша модерна цивилизација. У одсуству нових постдемократских идеја и облика државе немамо куд већ да се okreћемо прошлости, античким узорима које никако не смемо да избришемо из колективног памћења. Античка епоха и њени мислиоци су изнедрили богато политичко искуство, понудили разноврсне облике државе и поредака који су прихватљиви и за наше друштвене, економске, културне и политичке прилике и услове у којима живимо. Под утицајем античког политичког искуства данас се ослобађамо демократских предрасуда да је најбољи облик владавине онај у коме власт врши већина. Владавина већине се показала као неуспешна јер је тенденциозно све људе изједначила по вредности. Међутим, видимо да сви људи нису и не могу да буду једнаки нити да њихово мишљење и расуђивање има једнаку вредност. Зато се кроз историју и политичку праксу показало да је био далеко успешнији, напреднији онај облик владавине који се ослањао или на појединца или богату, мудру и утицајну мањину него онај који се ослањао на већину (народ). Све велике идеје и пројекти су потекли, дело су појединаца и успешне мањине, а не масе. Масе су се више истицале у разградњи, рушењу (револуцији) постојећег стања него у стварању и развијању оног што је напредно и пожељно као трајна вредност. Све оно зашта су се масе ватрено заузимале кратко је трајало и брзо исчезавало. Иза мањине су остале велике идеје и

---

* Редовни професор, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, vladan.mihajlovic@pr.ac.rs

дела која су непролазна и представљају наше духовно надахнуће из кога црпимо моралну и животну снагу. Зато и према античким идејама о правичној и доброј владавини и успешном поретку треба да будемо образиви, прилазимо им без предрасуда или идеолошке обојености (ограничености). То што смо у једном периоду те античке облике држава одбацили као немогуће или неприхватљиве за наше услове не значи да то треба да буде наш коначни став. Према античком схватању државе и владавине морамо да покажемо пуно уважавање и разумевање. Треба да проникнемо у тајну античке мисли (филозофије) и њиховог политичког искуства које не треба олако да одбацимо. То није нешто што припада само далекој прошлости и што не може да се понови у нашој стварности или будућности.

Кључне речи: држава и облици владавине, врсте и класификације државних облика, традиционалне и модерне типологије држава трихотомије и дихотомије, мешовити системи владавине као комбинација најбољих елемената једног и другог система, проблематичност савремене демократске владавине и враћање античким коренима и узорима, трагање за напреднијим постдемократским системом владавине.

УВОД

Још од античког доба које представља узор политике и развијеног политичког живота траје полемика око идеалног облика државе. Трага се за идеалним поретком или обликом владања друштвом који би задовољио људе разноврсних политичких захтева и очекивања. Великани античке мисли (Платон, Аристотел и др) су политички живот поистовећивали са постизањем врлина достојних човека и политичке заједнице. Они су у тражењу одговора на то шта је најбоље, чему треба тежити закључили да је најбоља она држава (поредак) у коме владају најбољи људи.¹ Од њих па до данас остала је та дилема како доћи до тих најбољих људи, који је то облик управљања односно владања најбољи и најпожељнији за друштво. Да ли је идеалан онај поредак у коме влада један човек (монарх), филозофи као најумнији људи, група богатих и утицајних појединаца (аристократија) или је то народ као већина, дакле да се приклонимо демократској владавини? Током политичке историје и праксе су испробани различити рецепти, на делу су били различити модели држава и облика владавине и тешко је рећи шта је добро, које је решење најбоље. Уствари сваки облик владавине има својих и добрих и лоших страна и елемената. У трагању за идеалним обликом

---

¹ Коста Чавошки, Увод у право I, основни појмови и државни облици, издавачка кућа "Драганић", Београд, 1996, 177.

владања треба инсистирати на таквом уређењу у коме би дошле до изражаја само оне добре а не лоше особине политичке владавине. Практично пошто ни један облик владавине сам за себе није добар, довољан или задовољавајући најбоље решење би било одредити се за мешовити систем. То би био систем у коме се узајамно преплићу, прожимају па и обуздавају односно ограничавају монархијско, аристократско и демократско начело.² При томе када говоримо о идеалној држави или поретку треба имати на уму да су људи по својој природи несавршени тако да тешко могу да досегну до савршеног политичког поретка или облика владавине. Аристотел је у своје време мудро говорио и саветовао шта је најбоље чинити и каквом поретку треба тежити. Он је предлагао да уместо владавине људи треба увести владавину мудро састављених закона јер су закони правило без страсти за разлику од људи подложних страстима, слабостима и предрасудама.³ Када се већ помиње Аристотел није на одмет да кажемо да је он направио класификацију, извео типологију добрих и лоших облика државе или владавине. Он је преферирао ка монархији као најбољем облику владавине али је истицао као прихватљиве облике и аристократску и демократску владавину.⁴ Кварењем добрих облика владавине настају они лоши и то бива онда када се монархија претвара у аутократију, аристократија у олигархију а демократија у демагогију.⁵ Аристотел је тако у складу са својим реалистичким гледањем и схватањем политике поставио тај закон кварења, деформације једног облика државе у други али и поставио основе за мешовите облике држава (политичких уређења) или системе владавине.

У жељи да избегне крајности или претераности једног или другог облика владавине Аристотел није остао искључив и доследно привржен само монархистичкој владавини него је заговарао као најбољи, мешовит облик владавине, и то онај монархијско - аристократски.⁶ Такво решење мешовитог монархијско-аристократског облика владавине много векова касније преузима и угледни хришћански теолог и филозоф Тома Аквински али и неки савремени политички мислиоци, пре свих Монтескије. Он (Монтескије) је уочио и истакао поделу на монархијску, републиканску и деспотску владавину⁷ при чему би његова монархија одговарала оној Аристотеловој,

---

² Ибид, 178

³ Коста Чавошки, Могућност слободе у демократији, истраживачко - издавачки центар, ССО Србије, Београд, 1981, 197.

⁴ Видети: Јован Ђорђевић, Политички систем "Савремена администрација", Београд, 1988, 170.

⁵ Ибид, 170.

⁶ Видети: Рајко Кузмановић, Упоредни политички системи "Нови глас" Бања Лука, 1991, 195-196.

⁷ Видети: Монтескије, О духу закона, том 7., Филип Вишњић, Београд, 1989.

деспотија би се слагала са аутократском владавином, док би република била оличење умерене политичке демократије. Монтескије је при томе различите облике владавине објашњавао природним и друштвеним узроцима, деловањем природних и друштвених закона. Као поборник географског детерминизма он је у проучавању државе и политичког уређења испитивао утицај географског фактора, климе, конфигурације и величине територије као и везу других природних чинилаца са државом и обликом њене физиономије и владања. Тако је Монтескије тврдио, доказивао да деспотске владавине најчешће успевају на великој територији, да настају и развијају се у плодним земљама где су људи марљиви, уздржани и скромни, док монархије успевају у државама средње величине а демократије у малим државама.⁸ Дакле упоредо са чистим облицима владавине до наше епохе се одржала и идеја мешовитог система - комбинација елемената различитих облика у једном који би оличавао оно најбоље, од сваког појединачног. Ту идеју су прво истакли антички филозофи (Платон, Аристотел, Полибије и др.) али су је прихватили и наставили каснији, модерни теоретичари политике (политичког друштва) - Жан Боден, Монтескије, Русо и др. Историја и пракса државе и њених облика се кретала од аутократске, деспотске преко монархистичке до демократске владавине коју су величали модерни теоретичари привржени пре свега идејама и учењу Русоа. Но, и сам Русо који је највише учинио за демократију (био јој најприврженији) био је свестан њених слабости и ограничења. Зато је тврдио да добро уређена (демократска) владавина мора да буде руковођена општом вољом оличеном у закону.⁹ То што живимо у епохи демократије не значи да морамо да размишљамо само демократски, некритички се ограничавамо и сводимо само у оквиру демократске владавине. До сада смо стекли богато и разноврсно искуство са демократском владавином да можемо да будемо критички настројени према њој, отворени за различите изазове и решења - како из прошлости тако и за неке нова које нам нуди наше модерно доба постлибералне демократије и цивилизације.

I

Владавина је један од основних појмова науке о држави, централна категорија и институција којом се бави, проучава традиционална и савремена политичка теорија (наука). Под њом се подразумева сваки институционални облик моћи или у персоналном смислу свака група људи која се организује

---

⁸ Др Милован Марковић, др Васо Меденица, Социологија, Приштина, 1998, 33.

⁹ Жан Жак Русо, Друштвени уговор - о пореклу и основама неједнакости међу људима, "Просвета", Београд, 1949, 33.

ради остварења својих циљева и контроле међусобних односа.¹⁰ Тако гледано може да се говори о различитим облицима владавине или испољавања моћи група у зависности од циља коме теже. Такву владавинску моћ поседују разне скупине, организације почев од школе, универзитета, разних корпорација и удружења па све до државе као оличења политичке владавине. Држава има највећу моћ, моћнија је од свих других институција и група унутар ње па је и њена владавина изнад свих тих других које су јој ограничене и потчињене. Та државна владавина се остварује као политичка владавина с обзиром да тежи реализацији политичких циљева који воде постизању успешне и добро организоване државе, вођењу њене политике (јавних послова). Просто речено, политичка владавина прожима само биће државе, она се идентификује са државом тако да се државе међусобно разликују и упоређују према типу владавине коме припадају. Државна или политичка владавина као испољавање најјаче политичке моћи се у крајњој линији подупире и остварује насиљем. Насиље јесте основа државне владавине и моћи мада држава не треба да се поистовети са насиљем, њему тежи и само се њиме служи. Насиље је крајње средство одбране, очувања ауторитета државе и њене успешне владавине. Та државна, политичка владавина треба да се ослања на спектар других могућности и средстава које држави стоје на располагању. Са њима она стиче углед рационалне и мудре творевине која влада мудро и путем закона и знања а само изузетно посеже за силом и насиљем. Још је Платон давно говорио да је исправна она владавина у којој су владари господари науке односно у којој је то владање изједначено са уметношћу, вештином помоћу које филозофи – владари досежу до суштине лепог правичног и доброг.¹¹ Историја и пракса државе се кретала од аутократске ка неаутократској или савременије речено демократској владавини. Прве, велике државе: царевине, деспотије и др. су биле аутократски уређене и настројене. Оне нису имале никакву дилему или могућност избора другачијег облика владања. Владавина појединца (или групе) је била нужна и логична у ситуацији и односу према већини (народу) која је била неупућена и недорасла владању, управљању државом и њеним пословима. Требало је да прођу векови да би се та већина (народ) уздигла, стекла политичку културу и вештину да влада-управља и одлучује о јавним пословима. Владавина једног (монарха) или мањине (аристократије) је дуго била у предности у односу на другачији облик владавине који протежира, обухвата ширу групу управљача. И данас када живимо у царству демократије и величамо је, свесни смо слабости и недостатака те већинске владавине, онда када народ влада као већина. Демократија је још од античких времена

---

¹⁰ Матић – Подунавац, Политички систем, Београд, 1997, 135.

¹¹ Карл К. Попер, Отворено друштво и његови непријатељи, том I, БИГЗ, Београд, 1993, 176-177, 218, 373.

била непопуларна јер је схватана као владавина сиромашних а сиромашни никада нису били у стању да добро владају, управљају државом. За разлику од Платона који је судбину државе, доброг владања ставио у руке способне, угледне и утицајне мањине филозофа, Аристотел је био опрезнији, умеренији и рационалнији. Он је тражио средину, нагињао мешовитом систему владавине у коме би се прожимале, дошле до изражаја добре стране једног и другог система који се комбинују. Тако је сматрао да је већински принцип опасан и неправедан као и мањинско (олигархијско) одлучивање, па је предлагао да се та два принципа комбинују. На тај начин, оно што одлучи већина између сиромашних и већина мањине богатих, по њему, најбоље одговара духу праведности и једнакости.¹²

Независно од личних склоности да ли је неко више наклоњен мањини или већини, чињеница је да је кроз историју владавина мањине оставила већи траг и постигла већи успех него владавина већине. А и сама природа власти, владања више нагиње мањини него већини, више је то однос између неједнаких. У том односу је мањина у предности наспрам већине; мањина је надређена и заповеда а већина је подређена и прунуђена да се повинује заповестима мањине. Чак и у демократији као владавини већине – питање је да ли ту стварно влада већина или је и ту опет владавина мањине али у име већине. Уствари у сваком систему владавине, по правилу, само они најутицајнији одлучују и управљају судбином целог народа. У томе су сличне и монархије и аристократије (олигархије) као и демократске републике. Искуство из вођења политике, јавних послова нас учи да што је једно политичко тело шире – у тој сразмери је и мањи број оних који њиме управљају. У свакој политичкој организацији од партије преко разних удружења до државе – масе контролише њихово вођство, јака мањина која искоришћава слабост и равнодушност већине. Већина људи је равнодушна и неспремна за јаве послове, политику, пре пристаје да буде послушна него да њу неко слуша. И тамо где већина успе да влада, такво владање и одлучивање заостаје за оним монократским зато што је већина некомпетентна, спорије одлучује од мањине, а и неодговорнија је. Код ње (већина) се губи одговорност, за разлику од појединаца или мањине, где се увек зна ко је одговоран. Мањина је увек вреднија и компетентнија од већине. Код већине преовлађује просечност и у њој нема надарених, талентованих појединаца за вршење јавних послова. У мањини увек се нађу они који су надарени, склони вештини владања, вођења политике. Зато су системи мањинске владавине успешнији, ефикаснији од система већинске владавине. У мањини се пре открију и истичу они који завређују пажњу, који

---

¹² Аристотел, Политика, Култура, Београд, 1970, 202.

су обдарени вештином управљања државним пословима него што се такви појединци могу открити и истаћи у већинској (демократској) владавини.

У систему већинске владавине се фаворизује мишљење већине до кога се долази збиром појединачних мишљења која имају једнаку вредност. Но, из искуства знамо да сва мишљења немају подједнаку вредност, да има тачних и нетачних мишљења, као и да већина само по свом броју не мора да буде у праву и исправније поступа од појединаца. Уствари догађа се нешто обрнуто. Не само да не треба потценити мишљење мањине него је оно много пута исправније од мишљења већине. Познато је да је у сукобу мишљења око великих и отворених питања цивилизације мањина заслуживала да се њено мишљење не само чује, толерише него и уважава. Треба констатовати да људске, моралне, стручне и друге способности и вредности нису равномерно распоређене на мањину и већину. Оно што је вредније, драгоценије није свима доступно не припада сваком него пре појединцима или чак међу њима одабранима. Зато је сигурније, поузданије се ослонити на такве способне појединце чак и уз повећан ризик њихове (ауторитативне) владавине. Не треба се препустити просечној, неуверљивој већини од које не могу да се очекују већи донети без обзира на мањи ризик или опасност од злоупотребе или деформације њихове владавине. Иако звучи рискантно па и опасно можда је и боље препустити се ауторитативној владавини уколико се она покаже као ефикасан начин управљања, вођења државе него демократској (неауторитативној) владавини уколико иза ње не следе успешни резултати вођења државне политике.

II

Постојање бројних и разноврсних држава и политичких поредака намеће и потребу њиховог упоређивања и утврђивања основних врста или типологија државних облика и начина владања. Почев од античких времена па до данас смењивале су се историјске класификације држава према различитим мерилима. То богатство политичке праксе и живота омогућује нам да сагледамо свет и у богатству политичких разноликости. Како примећује проф. Јован Ђорђевић, тако избегавамо идеолошке и етноцентристичке поделе и тежимо јединству света, отклањамо наметнуте супротности међу државама оспоравајући сваком право да намеће свој „развијенији или виши“ облик државног уређења или владања.¹³ Ово упоређивање и класификовања држава и њихових облика омогућује изучавање сличности и разлика између појединих држава као и њихово сврставање (груписање) по сличним или заједничким карактеристикама у

---

¹³ Видети: Јован Ђорђевић, Упоредни политички системи, Београд, 1983.

једну групацију држава и система.¹⁴ Ово разврставање држава према облику или типу владавине врши се у складу са различитим мерилима при чему се за главни критеријум узима број управљача у једној држави али и неки други, попут тога како се влада и који су циљеви владавине.¹⁵ При томе, почев од оних раних, традиционалних па до ових савремених теорија о држави углавном се инсистирало на трихотомијама и дихотомијама, класификацијама држава које не прелазе два или три државна облика у једној историјској епохи.

Прве поделе и теорије о држави срећемо још у античкој епохи и за њих су заслужни великани ране античке мисли. Тако је Херодот поред заслуга за историју, стекавши епитет оца историје дао велики допринос и проучавању државе и њених облика уређења односно владања. Он је први систематизовао та рана античка проучавања државе и уочио три врсте државних облика: монархију, олигархију и демократију.¹⁶ После њега на пољу политичке мисли и изучавања античког политичког искуства и различитих облика држава се истиче Платон. И он је био привржен трихотомији подели држава на три њена облика или типа и то у зависности од тога ко влада, управља државом и према ком принципу се то врши. Ако управља умна мањина (која оличава врлину знања и способности) онда је то аристократска владавина, ако управљају храбри, ратници, онда је то тимархија (тимократија), а ако влада већина која нагиње слободи, онда је то демократска владавина.¹⁷ И Аристотел следи Платонову логику и тријалистичку поделу држава и њених облика али од ње донекле одступа, мења је тако што истиче да поред три добра постоје и три лоша облика владавине. Аристотел сматра се облици владавине разликују према томе ко и како влада. Он све државе дели на монархије, аристократије и демократије с тим да у монархији влада појединац, у аристократији то чини мањина утицајних људи поштујући правила и конвенције а у демократији то чини већина у складу са општим интересима.¹⁸ Као што је речено, Аристотел је уочио закон претварања добрих у лоше облике владавине па је сходно реалистичком приступу држави и политици нагињао мешовитом уређењу или мешовитом систему владавине. Он је сматрао да је најбољи облик

---

¹⁴ Рајко Кузмановић, Упоредни политички системи, „Нови глас“, Бања Лука, 1991, 191.

¹⁵ Матић – Подунавац, Политички систем, Београд, 1997, 138.

¹⁶ Јован Ђорђевић, Политички систем, „Савремена администрација“, Београд, 1988, 169.

¹⁷ Јован Комшић, „Политички систем“, Институт друштвених наука, Београд, 2000, 96.

¹⁸ Видети: Јован Ђорђевић, Политички систем, „Савремена администрација“, Београд, 1988, 170.

државе онај у коме се комбинују начело мањинске и начело већинске владавине јер се тиме избегавају крајности, опасности мањинске (олигархијске) али и демократске (анархијске) владавине. Средњи век је означио доминацију хришћанства и хришћанских, теолошких теорија и доктрине која велича божанску владавину. Такво учење је поставио отац хришћанске филозофије Свети Августин а наставили су га и многи каснији хришћански теолози и мислиоци (Тома Аквински и др.). Они су заступали мистичан, теолошки поглед на живот и свет, истина са више или мање схоластике, попустљивих (или непопустљивих) теолошких и догматских ставова, тврдњи. Основу ових теолошких погледа на живот, природу, друштво и свет око нас чини учење да над свима нама стоји Бог. Он је изнад свих и свака власт долази од њега. То учење најбоље илуструју речи светог Павла „да нема власти да није од Бога, а власти што постоје од Бога су установљене.¹⁹ Бог као извор свега: живота, лепоте, добра и осталог је и оличење највише власти. Над нама постоји само божанска владавина и божанска држава којој се дивимо, приклањамо и повинујемо. У складу са оваквим ставом Свети Августин разликује световну државу (као оличење зла и греха) од божанске државе (као оличење љубави према Богу).²⁰ Световна држава је настала из презира према Богу и њена судбина је да мора пропасти (што се и догодило са Римом 410 год. услед најезде варвара) док је савршена и вечита само божанска држава утемељена на божијој љубави и вољи. Нешто умереније теолошке ставове много векова касније је заступао Тома Аквински. Иако и по њему власт извире из божије воље, државу – монархију ствара монарх, он је њен творац па је тако у посматрању државе следио Аристотела и применио један реалистичан – научно теолошки поглед. Тома Аквински прихвата исту шему државних облика и то су: република (владавина већине), монархија (владавина појединца, монарха) и аристократија (владавина мањине) док су лоши облици владавине – настали кварењем добрих: тиранија, олигархија и демократија.²¹

Модерне трихотомије напуштају средњовековну схоластику и догматику и у подели држава, облика владавине се ослањају на рационалност, уважавање природних и друштвених чинилаца и закона. Тако Монтескије судбину добре државе и владавине не везује ни за случајност ни за вољу појединаца него за поштовање природних (клима, простор, географски положај, величина и др.) и друштвених (економија, обичаји, култура и остало) закона. И он разликује три облика владавине: републику,

---

¹⁹ Посланици светог апостола Павла Римљанима (302.111) Свето писмо, Нови завет, Свети

²⁰ Милован Марковић, Васо Меденица, Социологија, Приштина, 1998, 28.

²¹ Рајко Кузмановић, Упоредни политички системи, „Нови глас“ Бања Лука, 1991, 196.

монархију и деспотизам. Републиканска владавина је у рукама народа као већине и њен принцип је крепост, монархијска владавина припада владару који је врши према принципу части а деспотска владавина је она коју врши појединац не ослањајући се на законе већ на своју вољу и код које је страх и покорност њен основни принцип.²²

Кругу модерних теоретичара државе припада и Макс Вебер који према начину вршења власти разликује три облика владавине: традиционална – почива на очувању традиционалних установа и друштвених норми и њу оличава шеф породичне, локалне односно државне заједнице; харизматска – њу врши личност са харизмом и то без ослоњања било на традиционална или рационална правила и рационална – почива на бирократском владању и управљању почев од предузећа до државе и која се заснива на хијерархијској структури и организацији и поштовању рационалних правила.²³

Трихотомија аустромарксисте Макса Адлера полази од класног принципа и мерила и у њој се истичу три облика државе: тероризам, диктатура и демократија. Терористичку владавину спроводи једна мањина (партија) над већином, диктатуру спроводи већина над мањином а у демократској владавини се губи разлика између већине и мањине, ту се остварује бескласна владавина.²⁴

Трихотомне класификације држава су кроз историју пратиле и оне дихотомне: (са два облика) традиционалне и модерне. Први и најбољи облик дихотомије је дао у Новом веку Николо Макијевели, страсни познавалац античке и модерне политичке мисли. Он анализира политичку прошлост али и савремена збивања своје епохе – пре свега у Италији, али и осталим земљама Европе (Шпанији, Турској и др.). Он разликује два облика владавине: монархију и републику. Узор републиканске владавине је нашао у својој Италији а уставне монархије у Француској и апсолутне монархије у турској царевини.

Модерне дихотомије значе корак назад у сагледавању модерних држава и њихових облика. Оне полазе од поделе света према идеолошкој и етнополитичкој припадности или шеми и то на два дела: слободни (западни) који је по дефиницији демократски и онај други, недемократски или тоталитарни. Ова дихотомија је одражавала атмосферу хладног рата (70-тих година XX века) и поделу света на слободни, демократски и неслободни (комунистички) на челу са СССР и осталим социјалистичким државама и где

---

²² Видети, Монтескије, О духу закона, Филип Вишњић, Београд, 1989.

²³ Рајко Кузмановић, Упоредни политички системи, „Нови глас“, Бања Лука, 1991, 198.

²⁴ Ибид, 198.

је спровођена ауторитарна владавина.²⁵ Том кругу идеолошке мисли о држави припада и француски социолог Рејмон Арон. Он разликује демократске, плуралистичке државе и системе (у којима постоји дисперзија политичке моћи) и унитарне државе у којима је власт усредсређена у једној партији и која је врши ауторитарно.²⁶ Нешто блажи у оцени појединих држава и система је Ерлих Вајл. Он одступа од политичког приступа и принципа у подели државних облика и инсистира на правном (уставном) принципу као мерилу за поделу, разврставање облика владавине. Тако он дели државе на уставне и неуставне при чему би уставне биле успешне а неуставне неуспешан модел и пример владавине. У уставним државама влада и поштује се устав и постављена правила политичке игре док у неуставним државама нема устава нити се поштују правила политичке игре јер их нема, систем је затворен и лишен политичке борбе и усредсређен у носиоцу највише, централне власти.²⁷

III

Нашу политичку епоху обележава егзистенција и доминација два облика владавине: монархије и републике. Монархија је старија, историјски претходи републици што не значи да је а'рғиогі назаднија и превазиђени облик владавине. Гледано историјски било је и назадних и неуспешних монархија али исто тако и напредних и успешних. Зато и не чуди што су биле веома популарне још у античко доба. То важи и за републике. Нису све прогресивне и демократске него је било (а и сада их има) и таквих које су горе и од најгорих монархија (нпр. комунистичке). Монархије су се током свог постојања, развитка мењале и усавршавале више него републике. Оне су прошле више фаза своје трансформације и то посебно важи за оне феудалне, средњовековне. За разлику од њих, републике нису показале неки слободан простор за своје унапређивање. Или простор речено, док су се монархије мењале и усавршавале републике су остале исте, на оном нивоу развитка на коме су и настале, појавиле се. Монархије постоје дуго, одржавају се вековима и током дуге историје и праксе прошле су неколико етапа и фаза. То се посебно односи на феудалну епоху где монархије доминирају, доживљавају процват и појављују се као сталешке, апсолутне (неуставне) да би крајем XVIII века на позорницу политичког живота иступила уставна

---

²⁵ Јован Ђорђевић, Полистички систем, „Савремена администрација“, Београд, 1988, 176.

²⁶ Рајко Кузмановић, Упоредни политички системи, „Нови глас“, Бања Лука, 1991, 202.

²⁷ Јован Ђорђевић, Политички систем, „Савремена администрација“, Београд, 1988, 177.

(ограничена) и парламентарна монархија. Сталешке монархије су настале у периоду феудалне расцепканости, партикуларизма када су сталешке скупштине са властелом на челу имале практично сву власт, док је монархова власт била слаба и није се осећала у свим деловима државе. Такво стање се мења са апсолутном монархијом у којој монарх уједињује државу и централизује власт у својим рукама сузбијајући партикуларистичке тенденције феудалне властеле. Монарх постаје апсолутан, неограничен у својој власти. Он није везан никаквим законима нити подложен било каквим ограничењима, док су сви остали и племићи и обични грађани његови поданици.

Уставна или ограничена монархија се појавила као реакција на монархов апсолутизам. Она је ограничила монархову апсолутну власт и ставила је у оквире и границе устава. Оно што је својствено институцији монарха је да се на тај положај не долази избором. Монарх се не бира, он на тај положај долази наслеђем. Уставом се само одређује која породица влада и којим се редом наслеђује престо. Иначе за монархије је уобичајено да престо наслеђује најстарији мушки наследник мада је током монархистичке историје било и изузетака од тог правила. На основу тога што се престо наслеђује не треба да се закључи да он припада једној породици као породично имање које се преноси с оца на сина.²⁸ Баш захваљујући уставној и ограниченој монархији, монархова власт се схвата као јавна служба која не може да буде предмет приватно-правног наслеђивања.²⁹ Власт коју монарх врши је власт која му је додељена, припада му као државном органу а не као припаднику једне краљевске породице или династије. Зато треба да се прави разлика између власти која монарху припада као државном органу и оне власти коју има над својом династијом и коју врши у свом приватном, династичком интересу. Даље, монархија се одликује и тиме што монарх ставља у покрет све три власти.³⁰ Он поставља органе управне и судске власти а што се тиче законодавне власти он поставља чланове горњег дома (нпр. Дома лордова у Енглеској), с тим да је он и тај који сазива парламент, отвара, одгађа, закључује његов сазив и распушта га.³¹ У судској власти и пословима монарх има право помиловања, у управној да именује министре и друге чиновнике а у законодавној има право предлагања закона (истина ређе) и његовог потврђивања.

За монарха је карактеристично да не одговара ни политички ни кривично. Због својих политичких грешака монарх не може да буде уклоњен

---

²⁸ Слободан Јовановић, О држави, основи једне правне теорије, Сабрана дела, том 8, БИГЗ, СКЗ, Југославијапублик, Београд, 1990, 352.

²⁹ Ибид, 352.

³⁰ Ибид, 352.

³¹ Ибид, 352.

са власти. Но, то не значи да не може са власти да буде уклоњен вануставним путем (што се догодило у Француској револуцији 1789. год.). Монарх је и кривично неодговоран што значи да не може да буде оптужен и гоњен за кривична дела која почини. Монархова политичка и кривична неодговорност је последица схватања да је монарх суверен, носилац највише власти и да као такав не може да одговара пред другим, нижим органима.³² Но, данашња слика о монархији и монарху се умногоме променила. За данашње монархије се обично каже да у њима монарх влада али да не управља већ да то чини влада као ефективни део извршне власти. Министри се бирају у парламенту, зависе од његове воље а не монархове, тако да су монархова овлашћења према влади више симболична.

За разлику од монарха, председник републике није наследан, већ је изборан. На тај положај не долази по уставу већ изборима било од стране парламента или народа. Зато и постоји разлика у положају председника републике у председничком систему власти и онога у парламентарном систему власти. У председничком систему, председника републике бира народ (бирачи) а у парламентарном систему га бира парламент или скупштина. Постоји и могућност да се на положај председника републике дође и насилним путем (превратом, пучем и сл.). Док у председничком систему председник републике има целокупну извршну власт, њен је шеф, у парламентарном систему није тако. У парламентарном систему председник републике има више репрезентативну власт, он је њен симболични носилац док стварну извршну власт има влада која произилази из парламента и њему одговара. У односу на монарха (и монархију) председник републике не ставља у покрет све три власти.³³ Законодавна власт не функционише под његовим упливом, не зависи од њега. Председник републике не сазива парламент, не отвара и не затвара његов сазив, нити има право да га распусти јер су то радње самог парламента који сам себе ставља у покрет.³⁴ Председник републике учествује у судској власти својим правом помиловања док у законодавним пословима учествује правом предлагања закона (ређе) и правом одбацивања закона (суспензивни вето). Истина то његово право одбацивања закона је слабије од монарховог права потврђивања закона (апсолутни вето). Зато председник републике није у стању да као монарх спречи да нешто не постане закон што му не одговара.

У односу на монарха, председник републике одговара и политички и кривично.³⁵ Политички, председник републике одговара за своју политику, политичке грешке које почини и то било пред бирачима или парламентом у

---

³² Ибид, 353.

³³ Ибид, 356.

³⁴ Ибид, 356-357.

³⁵ Ибид, 357.

зависности од тога ко га бира. Та његова политичка одговорност долази до изражаја приликом нових избора када може да не буде изабран на нови председнички мандат. Што се тиче кривичне одговорности председника републике она је потпуна и председник одговара за своје кривичне радње с тим да се она организује, реализује на различите начине.

У САД за ту кривичну одговорност председника Републике се тражи да га Представнички дом (путем импичмента) оптужи пред Сенатом (горњим домом). Овај двотрећинском већином присутних сенатора одлучује да ли је председник кривично одговоран или не³⁶ што има и политичке реперкусије, повлачи његов пад са председничког положаја. У другим земљама (као рецимо у Италији), председник Републике може бити оптужен за велеиздају и повреду устава и она се утврђује од стране Уставног суда, док у Француској, председник Републике одговара пред посебним телом – Високим судом правде изабраним од стране оба дома парламента³⁷ која га својом одлуком и оптужују, покрећу поступак његове одговорности.

Поред начина долажења на положај, монарх и председник републике се разликује и у погледу дужине трајања мандата. Монарх је временски неограничен у вршењу своје функције, врши је док је жив, док је функција председника републике временски ограничена на период за који је изабран (уз могућност поновног избора). Већина устава предвиђа да мандат председника републике траје четири године (нпр. у САД) али има и оних који предвиђају председнички мандат у трајању од пет година (као наш Устав од 2006. год.) мада неке државе (рецимо Француска, Италија и др.) предвиђају да председнички мандат траје седам година.

IV

Питање односа између монархије и републике све је мање историјско. Када се говори о избору између монархије и републике, ми смо се некритички од почетка сврстали на страну републике. Према монархији гајимо осећања као према једном давно превазиђеном и заосталом облику владавине који више не би требало да се понови. У монархији смо видели све оно што је лоше у владавини, а у републици замишљамо да је остварен идеал цивилизоване и демократске владавине. Не видимо да у монархији није све тако назадно и неподношљиво, како се тврдило, а да у републици није све тако идеално, како се замишљало.

Историја разних облика државе показује да не постоји идеалан тип државе и да ни један народ није предодређен само за један систем владавине.

---

³⁶ Видети члан I, Одељак 3, Устава САД од 1787. год.

³⁷ Видети члан 67 и 68 Устава Француске Пете Републике од 1958. год. „Збирка новијих устава“, св. II, Институт за упоредно право, Београд, 1963.

Између разних облика владавине не може да се направи таква подела и разлика по којој једни облици имају само добре, а други само лоше особине. Досадашње искуство са разним облицима владавине (пре свега монархијом и републиком) нас учи да добре и лоше особине владавине нису равномерно распоређене. Мање или више, добрих и лоших особина има у сваком облику владавине. Како примећује Слободан Јовановић, човечанство напредује захваљујући томе што се мењају и његови облици владавине, па је зато немогуће да се један од тих облика издвоји и прогласи за идеалан.³⁸ Не може унапред да се тврди да је демократска република напредна и да увек штити људска права и слободе, а да је, нпр. монархистичка држава назадна и деспотска. И републиканска држава може да буде деспотска и назадна од монархистичке државе, уколико у име опште воље сузбија вољу и слободу својих грађана.³⁹ Зато не треба паушално да се тврди да је демократска република боља од монархије, или да је, обрнуто, монархија боља од републике. Много је ближе истини када се каже да ни један облик владавине није савршен и да зато треба више нагињати мешовитим системима. Тако Русо сматра да не може да се повуче дефинитивна и јасна граница између разних облика владавине, и да постоји тачка у коме се један облик владе стапа са другим, следећим.⁴⁰ Није једноставно да се по квалитету политичких установа за републику каже да је боља о монархије. Републику, по Монтескијеу, покреће политичка врлина, а монархију част, али и у републици има части, као и што у монархији има политичке врлине.⁴¹ Треба искористити предности разних облика владавине, као и што треба избећи њихове слабости. Уопште узев најбољи је онај облик владавине чије устројство најбоље одговара устројству народа коме је намењен.⁴² Џон Лок сматра да су људи по природи слободни и да, такви, слободно бирају свој облик владавине, онај који им највише одговара.⁴³ Живимо у времену у коме преовлађују републиканске владавине док су монархијске у мањем броју. Због тога се често чује да су монархије изумрле, а да оне које још постоје представљају симболичну институцију. Оне симболишу једно време на које је народ поносан због традиције и историје али више немају опипљиве функције, не мешају се превише у друштвени живот. Међутим, овакво

---

³⁸ Слободан Јовановић, Политичке и правне расправе, друга свеска, књижарница, Геца Кон, Београд, 1910, 232.

³⁹ Михаил Бакуњин, Држава и слобода, ИГП Дело ООУР Глобус, Загреб, 1979, 253.

⁴⁰ Жан Жак Русо, Друштвени уговор – О пореклу и основама неједнакости међу људима, „Просвета“, ИП „Рад“, Београд, 1949, 52.

⁴¹ Монтескије, О духу закона, књига I, „Филип Вишњић“ Београд, 1989, 3-4.

⁴² Ибид, 16.

⁴³ Џон Лок, Две расправе о влади, књига I, НИП „Младост“, Београд.

историјско гледање на монархију све мање нас задовољава. Између републике и монархије не може да се прави разлика као између млађег и старијег облика владавине.⁴⁴ По томе би испало да је млађи облик напреднији, а старији назаднији и да је као такав превазиђен. Уствари, како каже Слободан Јовановић и један и други су подједнако стари, јер се јављају у току целе политичке историје⁴⁵ која није потврдила да је наместо монархије дефинитивно победила република. Иако начело монархије не може да се измири са дефиницијом демократије не може да се порекне да осим демократских република постоје и демократске краљевине – у којима владар управља државом у интересу народа. И управо већина данашњих уставних и парламентарних монархија су спојиве са таквим демократским елементом. Дакле монархија не значи увек лични режим као што ни републиканска владавина не значи увек владавину народа. У одсуству владалачког деспотизма, у републиканској владавини се јавља скупштински деспотизам који је исто тако противан уставу.⁴⁶ Монарх је користан онда када је активан и према скупштини и према влади; он треба да буде самосталан према њима, и да има увек мишљење којим треба да је у стању да их придобије. У духу уставне монархије је да владар буде један од уставних фактора, да подједнако са скупштином учествује у доношењу и мењању устава.⁴⁷ Зато Слободан Јовановић критикује праксу по којој владар може само својим ветом да спречи уставну промену а не и да у њој учествује. За њега таква пракса значи да се владар доводи пред свршен чин, да се нечему приклони или да се уклони.⁴⁸ Монархија има ту предност што владар ретко допушта себи да прибегава крајњим решењима. Он мора да буде опрезан да у ономе што уради непромишљено не остане сам и не окрене против себе све остале.

Насупрот монархији у републиканској владавини народ се поводи за собом, за својим страстима и спреман је да иде до краја у својим намерама. Монархија је погоднија од републиканске владавине зато што се код ње увек сједињује приватни и јавни интерес у једној личности (монарху); све што монарх више остварује свој приватни интерес – све више остварује и јавни

---

⁴⁴ Слободан Јовановић, О држави, основи једне правне теорије, Сабрана дела, том 8, БИГЗ, СКЗ и Југославијапублик, Београд, 1990, 359.

⁴⁵ Ибид, 359.

⁴⁶ Др Слободан Јовановић, Перић о владалачкој власти, Архив за правне и друштвене науке, орган Београдског правног факултета, издање наставника правног факултета, Београд, 1938, 1-2.

⁴⁷ Слободан Јовановић, Велика Народна скупштина – Студија о уставотворној власти, Штампарија „Светозар Николић“, Београд, 1900, 25.

⁴⁸ Ибид, 25.

(државни).⁴⁹ Код републиканске владавине носиоци власти немају никакав приватни интерес, па им зато (осим злоупотребе) није много стало да раде за добробит целог народа. Код монархије власт је истовремено и приватна и јавна, и монарх зато сам бира најмудрије и најспособније људе који ће да га саветују у вршењу државничких послова. У републикама „саветници“ могу да буду само избрани представници на власти а то није гаранција да ће бити и најбољи. Монархове одлуке су постојаније од демократских (народних) одлука. Његова одлука зависи само од постојаности његове нарави, а народне одлуке од постојаности нарави и воље великог броја народних представника. Владавина монарха (мањине) има своје предности у односу на владавину већине (републиканску). Један човек или мањина је способнија да се брже од већине споразуме и изабере један правац политичког (државничког) деловања. Владавина једног или мањине је много прикладнија природи осетљивих и деликатних послова који захтевају тајност и обазривост у току разматрања и доношења одлука. Ти послови се, по правилу, обављају професионално, и важно је ко ће за њихово обављање да буде изабран. Монарх је ту у предности, јер за те послове бира људе према њиховим квалитетима и знању, док их народ бира према томе колико му ласкају и узбуђују га својом говорничком страшћу.⁵⁰ Оно што се уради демократски и јавно може да испадне штетно и наивно; оно што уради монарх или његова служба – може да буде од велике користи народу.

Монархија има већу шансу да опстане од републике, и зато је, по Монтескијеу и боља од ње. Република успева само ако је мала, има малу територију, али је незгода што тада постаје лак плен спољашњег непријатеља.⁵¹ Уколико је сувише велика ризикује да се распадне услед унутрашње несавршености, па произилази да је најподеснија монархија, јер је она углавном средње величине.⁵² Од монархије се највише зазире од страха да моћан владар не злоупотреби власт и заведе тиранију. Међутим, ни републиканска (демократска) владавина није без тог ризика. Она има много тешкоћа правне и техничке природе које компликују њену политичку организацију и отежавају њено функционисање.

Њен највећи проблем настаје због сукоба интереса који подривају јединство и друштвену хомогеност, и отварају пут ка тиранији већине.⁵³

---

⁴⁹ Томас Хобз, Левијатан или материја, облик и власт државе цркве и грађанске, књига I, Градина, Ниш, 1991, 193-194.

⁵⁰ Џејмс Брајс, Савремена демократија, књига трећа, Издавачка књижарница“ Геца Кон, Београд, 1933, 62.

⁵¹ Монтескије, О духу закона, књига I, Филип Вишњић, Београд, 1989, 139 и 149.

⁵² Ибид, 141 и 149.

⁵³ Др Ђорђе Тасић, Савремени политички системи и схватања о држави, Библиотека Коларчевог народног универзитета, Београд, 1936, 12.

Република не пружа већу гаранцију да у њој неће да се злоупотреби власт. Шта више, злоупотреба власти у републици је опаснија од злоупотребе власти у монархији. У монархији се очекује да монарх природно тежи да приграби што већу власт, па се у тој тежњи и ограничава. Међутим, у републици се не очекује да неко има неограничену моћ, па уколико је неко приграби онда је то много опасније него када се власт узурпира у монархији. У монархији се боље управља јер је мање управљача и они имају већи интерес да се тај посао добро обавља. Народна владавина је замишљена као средство одбране од тираније, али су у њој на политичку сцену ступили најгори људи. Тако испада да у демократској владавини најгори људи најбоље пролазе док се монархијска владавина појављује као природан облик у коме владају најбољи (монарх и мањина око њега). Монархија је у предности у односу на демократску републику нарочито код држава које су тек створене и имају потребу за јаком и усредсређеном влашћу.⁵⁴

Таква монархијска држава није неизбежно деспотска, нити је сметња за стварање слободног грађанског друштва. Чак је и могуће да тако јако и војнички организована монархија буде у сагласности са демократским особинама народа.⁵⁵

На монархију данас више не може да се гледа из угла омражене средњовековне монархије. Она није вечити покровитељ и савезник привилегованих сталежа нити је неизбежан противник народних интереса. Савремена монархија има све више услова да постане народна – да све више брине о интересу целе државе, а не о интересу једног човека, династије, појединих класа и слојева. Уставна (ограничена) и парламентарна монархија најбоље одговара потреби умереног и паметног владања у коме се избегавају замке политичких крајности и нетолеранције. Зато монархија није историјски превазиђен облик владавине, нити су њене слабости толико фаталне да се не дају исправити или поправити њеним очигледним предностима. Ако за монархију може уопште да се каже да је превазиђен облик владавине, онда то може да се каже само за апсолутну монархију. Таква оцена не важи за уставну монархију јер је у њој монарх одговоран и ограничен у својој власти. Дакле таква власт владара почива на уставу и уставом је ограничена, па је и такав облик монархистичке (уставне) владавине сасвим могућ и оправдан поред других уставом одређених облика владавине.

---

⁵⁴ Слободан Јовановић, Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, издавачка књижарница Геца Кон, Београд, 1924, 57.

⁵⁵ Ибид, 57.

Vladan MIHAJLOVIĆ, LL.D.

Full-time Professor, Faculty of Law,

University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica

CONTROVERSY OF THE STATE AND ITS PRACTICE IN THE REALIZATION OF THE BEST FORM AND PRINCIPLES OF THE GOVERNMENT

Summary

Throughout the history of the state, various forms of state and rule have been shifting to this day. Some of these forms were successful and some were unsuccessful, and over time they were overcome and abandoned. The Ancient epoch has developed its own model of the state that has been a model for many future generations. Antique philosophers were mostly tending to the monarchy and aristocratic rule because they recognized the highest ideals and virtues on which successful rule and fair governance of the state is rested. Democracy was rarely and only in some instances an example of a successful state that was followed and accepted by antique philosophers. In the Ancient Worlds, a good and proper government was connected to a rich, capable and influential minority, but not for the poor and the incompetent majority (the people).

The modern era renewed the idea of democracy, gave it the size and importance that it does not have and does not deserve. Democracy has never reached the range that it was announced. It was promised more than it was done. Rule of democracy should represent the rule of all equals, but it never was. At this point, democracy has turned out to be a regime in which minorities rule on behalf of the majority.

Keywords: state and forms of government, types and classifications of state forms, traditional and modern typologies of the states of trichotomy and dichotomy, mixed systems of governance as a combination of the most elementary elements of one and the other system, the problematic of contemporary democratic rule and the return to ancient roots and patterns, a search for a more advanced post-democratic system of rule

ЛИТЕРАТУРА

Коста Чавошки, Увод у право I, основни појмови и државни облици, издавачка кућа "Драганић", Београд, 1996. год.

Коста Чавошки, Могућност слободе у демократији, истраживачко - издавачки центар, ССО Србије, Београд, 1981. год.

Јован Ђорђевић, Политички систем "Савремена администрација", Београд, 1988. год.

Рајко Кузмановић, Упоредни политички системи "Нови глас" Бања Лука, 1991. год.

Видети: Монтескије, О духу закона, том 7., Филип Вишњић, Београд, 1989.

Др Милован Марковић, др Васо Меденица, Социологија, Приштина, 1998.

Жан Жак Русо, Друштвени уговор - о пореклу и основама неједнакости међу људима, "Просвета", Београд, 1949. год.

Матић – Подунавац, Политички систем, Београд, 1997. год.

Карл К. Попер, Отворено друштво и његови непријатељи, том I, БИГЗ, Београд, 1993. год.

Аристотел, Политика, Култура, Београд, 1970. год.

Јован Ђорђевић, Упоредни политички системи, Београд, 1983. год.

Рајко Кузмановић, Упоредни политички системи, „Нови глас“, Бања Лука, 1991. год.

Јован Комшић, „Политички систем“, Институт друштвених наука, Београд, 2000. год.

Посланици светог апостола Павла Римљанима (302.111) Свето писмо, Нови завет, Свети

Милован Марковић, Васо Меденица, Социологија, Приштина, 1998. год.

Слободан Јовановић, О држави, основи једне правне теорије, Сабрана дела, том 8, БИГЗ, СКЗ, Југославијапублик, Београд, 1990. год.

члан 67 и 68 Устава Француске Пете Републике од 1958. год. „Збирка новијих устава“, св. II, Институт за упоредно право, Београд, 1963. год.

Слободан Јовановић, Политичке и правне расправе, друга свеска, књижарница, Геца Кон, Београд, 1910. год.

Михаил Бакуњин, Држава и слобода, ИГП Дело ООУР Глобус, Загреб, 1979. год.

Џон Лок, Две расправе о влади, књига I, НИП „Младост“, Београд

Др Слободан Јовановић, Перић о владалачкој власти, Архив за правне и друштвене науке, орган Београдског правног факултета, издање наставника правног факултета, Београд, 1938. год.

Слободан Јовановић, Велика Народна скупштина – Студија о уставотворној власти, Штампарија „Светозар Николић“, Београд, 1900. год.

Томас Хобз, Левијатан или материја, облик и власт државе цркве и грађанске, књига I, Градина, Ниш, 1991. год.

Џемс Брајс, Савремена демократија, књига трећа, Издавачка књижарница“ Геца Кон, Београд, 1933. год.

Др Ђорђе Тасић, Савремени политички системи и схватања о држави, Библиотека Коларчевог народног универзитета, Београд, 1936. год.

Слободан Јовановић, Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, издавачка књижарница Геца Кон, Београд, 1924. год.